

II. СЛОВО ЯК ЗАСІБ МИСТЕЦЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ ЕТНОСВІТУ

УДК 821.161.1«19»

Олена БИСТРОВА

*доктор філологічних наук, професор кафедри романських мов
та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка (Україна, Дрогобич)
prof.bystrova@gmail.com*

ПЕРЕКЛАД ЯК НАЦІОНАЛЬНА ФОРМА РЕЦЕПЦІЇ (українізація творів Гете та Достоевського)

У статті проаналізовано особливості перекладів творів Гете та Достоевського українським митцем Іваном Франком. Досліджено форми українізації оригіналів та поетику перекладів, що може бути названа вторинною корегуючою рецепцією художніх творів. Зазначено, що необхідність дослідження особливостей перекладів іноземних текстів українською мовою як форми рецепції формулює актуальність та проблематику дослідження.

Зауважено, що в інтересах доступності широкому загалу читачів Франко частково скорочує текст, уводить український підмуривок через численні фраземи. Зроблено висновок, що, тонко відчуваючи текст, перекладач думає про українського реципієнта, тому використовує традиційні українські форми.

Ключові слова: рецепція, переклад, порівняння, поетика.

Літ. 8.

Olena BYSTROVA

Doctor of Philological Sciences, Professor, Department Romance languages and Comparative Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) prof.bystrova@gmail.com

TRANSLATION AS THE NATIONAL FORM OF RECEPTION (ukrainization of works written by Goethe and Dostoyevsky)

The article is devoted the features of the translations Goethe's and Dostoyevsky's literary works by Ukrainian translator Ivan Franko. The form of the Ukrainization of original poetry and translations are highlighted. This process can be called secondary adjustment reception works of art. It is marked that the necessity to

investigate peculiarities of translation foreign texts into Ukrainian forms actuality and problematic of the mentioned investigation.

It is pointed that Franko partially shortens text to make it simpler for the readers, introduces a lot of phraseologisms. The conclusion is that feeling the text subtly, the interpreter thinks about the Ukrainian listener and that's why he uses traditional Ukrainian forms.

Key words: reception, translation, comparison, poetics.

Ref. 8.

Елена БЫСТРОВА

доктор филологических наук, профессор кафедры романских языков и компаративистики Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко (Украина, Дрогобыч) prof.bystrova@gmail.com

ПЕРЕВОД КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ ФОРМА РЕЦЕПЦИИ (украинизация произведений Гете и Достоевского)

В статье проанализированы особенности переводов произведений Гете и Достоевского украинским писателем Иваном Франко. Исследовано формы украинизации оригиналов и поэтику переводов, которая может быть названа вторичной корректирующей реценцией художественных произведений. Отмечено, что необходимость исследования особенностей переводов иностранных текстов на украинский язык как формы реценции формулирует актуальность и проблематику данного исследования.

Замечено, что в интересах доступности широкому кругу читателей Франко частично сокращает текст, вводит украинский фундамент через многочисленные фраземы. Сделан вывод, что, тонко чувствуя текст, переводчик думает об украинском реципиенте, поэтому использует традиционные украинские формы.

Ключевые слова: реценция, перевод, сравнение, поэтика.

Лит. 8.

Постановка проблеми. Перефразовуючи латинський вислів *Quot homines, tot sententiae*, можна сказати: кожен реципієнт вкладає щось своє в прочитаний текст. Певною мірою це й є основою рецептивної критики й естетики. Реценція це сприйняття адресатом естетичного повідомлення на різних рівнях: діалогічному, культурному, асоціативному, довірливому, упередженому і профетичному, емотивному тощо. Реценція може викликати бажання знов повернутися до тексту (бо читати – це перечитувати), або, наприклад, перекласти іноземний текст

рідною мовою. Необхідність дослідження особливостей перекладів іноземних текстів українською мовою як форми рецепції формулює **актуальність та проблематику** даного дослідження.

Значущість твору, його анагогічний сенс як категорія естетична, філософська усвідомлюються, як правило, не симультанно, не синхронно з появою, а поступово твір проходить перевірку через рецепцію поколінь, в часі і просторі. Твір або творчість митця, що увійшла в анагогічний сенс, стає надбанням людства. Саме таким надбанням стала творчість двох геніїв: Гете та Достоевського. Аналіз особливостей перекладу їх творів українським митцем Іваном Франко визначає **завдання** даної розвідки.

Аналізом такої проблеми, як відображення національної свідомості в перекладній літературі займалися такі вітчизняні дослідники, як Бондаренко М., що захистила дисертацію «Поезія Й. В. Гете в українських перекладах», Росінська З. (Самототожність реципієнта. Психоаналітичні точки зору), Дорошенко В. (Гете в українських перекладах, переспівах та наслідуваннях), Кусько К. («Фауст» у перекладі Івана Франка: дискурсні міркування), Краснова Л. (Сакральний пафос і поетика перекладу І. Франка легенди «Бог і Баядера» Й. В. Гете)

З проникливим даром пізнання психології людини Достоевський високо поцінував генія Гете. У своєму «Щоденнику», у численних листах на прохання батьків, що читати їх дітям, що необхідно для виховання і формування особистості молодого людини, серед різних книг неодмінно радив звертатись до Гете. Духовний відгук Достоевського на «Страждання молодого Вертера», його письменницька рецепція роману Гете відзначається глибинним прочитанням, здавалося б, у сутність другорядної риси, але саме вона є вектором до досягнення головного – щемкого болю перед розлукою з життям: «Самогубець Вертер, кінчаючи життя, в останніх рядках, які залишив, шкодує, що не побачить більше прекрасного сузір'я Великої Ведмедиці, і прощається з ним. Як проявився у цій фразі молодий Гете. Достоевський уболівав за те, щоб перекласти і видати «Рейнеке-Фукс» Гете. Звертався до брата з такою пропозицією.

Виклад основного матеріалу. Переклади – це компаративне дійство, й яскравий приклад рецепції твору перекладачем. І. Франко перекладав з різних мов, досить часто з німецької (в його добу це була державна мова) та російської, серед інших перекладав Гете та Достоевського. Приваблювала його орієнталістика німецького поета, звичайно й «Фауст». Були перекладені індійська легенда, «Бог і баядера», «Наречена з Корінфа», «Герман і Доротія» (Переклад легенди «Бог і

баядера» Франко надрукував у журналі «Світ», №1, 1882 р.). Найбільше Франко-перекладач уболює за форму, намагаючись зберігати усі віршознавчі елементи і строфіку, метр, кількість складів у віршовому рядку, римування. Хоча припускає і деякі зміни в характері строф. Що стосується тропіки, метафоріки, то Франко коригує їх таким чином, щоб вони були комунікабельними і зрозумілими для українських читачів. На цей факт вказує і дослідниця Росінська Зоф'я в праці «Самотождність реципієнта. Психоаналітичні точки зору». Це явище мождна назвати корегуючою вторинною рецепцією перекладача: не лише для мене, але для естетичного сприйняття і залучення широкого загалу до істинного мистецтва. Таким вболіваючим за інших реципієнт-перекладач Іван Франко лишається в роботі над усіма текстами Гете і Достоєвського. Відбувається дійство, яке можна назвати паралельною рецепцією: перший шар – переклад, другий – рецептивна кореляція. «Об'єднувані у структуру образи і метафори, разом з їхнім емоційним аспектом, накладаються або знаходять одне на одного, наслідком цього є багатозначність твору, його символічний характер, який домагається роз'яснювального прочитання» [3, 327].

Серед різних інтонацій тексту Гете Франко підсилює і зосереджує увагу на думці, що Бог – рівний для всіх, але підкреслює прихильність його насамперед до простого люду:

Er bequemt sich, hier zu wohnen, Входить в низьку людську хату.
La?t sich alles selbst geschehn. Всім дав волю все ділять:
Soll er strafen oder schonen, Кому кару, кому плату –
Mu? er Menschen menschlich sehn. Род людей по-людськи знать.

Франко уважно ставиться до оригіналу еквілінеарність, еквіметричність і еквіритмічність. Навіть, дещо відхиляючись від сюжетної лінії (в характері діалога між героями), Франко продовжує ідею живого Бога, Бога для бідних. Бог уходить до «низької людської хати», де прагне бути рівним серед усіх. Позбавлені конотаційного забарвлення у Гете будинки – «Wo die letzten Hauser sind» Франко передає, як «при послідніх ще хатах». Відчутна у перекладі намагання українізувати твір. «І бренька живенько до танцю в цимбали...», поріг, хатина замість Liebe Haus (дім любові), любий молодець замість Schoner Fremdlich (красивий чужинець). Українські інтенції відчуюються і на рівні: Durch tiefes Verderben – в «лушпинні погорди і недолі».

Перипетії любовних стосунків героїв чуттєво зберігають елементи української ліричної традиції:

Und er ku?t die bunten Wangen, Красне личко він цілує,
Und sie fuhlt der Liebe Qual, І вона мов тале враз,

Und das Madchen steht gefangen, Перший біль любові чує,
Und sie weint zum erstenmal, Сльози ронить перший раз.

Тут Франко – сам знавець глибин й любовних злетів тонко передав лімінальність ситуації, ініціацію переходу індивіда (тут Баядера) з одного статусу в інший: втрата цноти і готовність бути служницею в домі любові. У Гете цей знаковий момент передано дещо важкувато через категоричність анафор «und». А у Франка блискучо красиво, по-українськи щирі, з намаганням відтворити любов більш земною. Романтично забарвлена, вишукана лексика оригіналу поступається перед земною, зрозумілою широким колам читачів. Якщо у Гете переважає небесне, сакральне, то у Франка – земне, профанне: спочивок, рук закоханих стиск.

Але живому Богу час виконувати свої обов'язки перед людством. Цей відхід духу від земного набирає форми смерті тіла. Безмежне горе Баядери не знаходить співчуття у служителів культу (бо невінчані вони). В рецепції Франка любов вища за церковний шлюб. Тому він перекладає обряд погребу в свідомо зниженій тональності. Цим він кидає виклик жорсткій моралі, яка принижувала нешлюбну любов, не визнавала навіть права звати мерця мерцем, ридати над ним:

Sie horet die Priester. die Totengesange,
Sie raset und rennet und teilet die Menge.

>>Wer bist du? Was drangt zu der Grube dich hin?<<

Зневажливість церковників до страждань Баядери реципієнт-перекладач підсилює свідомо заземленою лексикою:

Попів похоронний вже спів розлягаєсь,

Вона рветься й преться, крізь люд протискаєсь,

«Ти хто? Чого прешся до ями туди?

«Живе і облечене любов'ю серце перекладача відчутно стукотить у переспіві романтичної легенди» [2, 74].

Франко активно втручався в семантику обраного для перекладу тексту, в його текстове оформлення, іноді змінював акценти, підсилював те, що було йому близьке, імпонувало його поглядам, але не авторській манері оригіналу. В естетичній рецепції Франка перекладача відчутно простежується франкове, часом грубе, мужнє, але відверте і щире.

Беручись за переклад Гетівського «Прометейя» («Prometheus»), Франко вгадував у ньому власні риси, власне кредо, власну горду й незламну життєву позицію, як і в постаті Мойсея. Така духовна близькість поета і до свого з поеми героя, і до гетівського Прометейя обумовила особливо загострену увагу до ідейного спрямування твору, його естетичних вартостей, а отже – на характер рецепції в цілому. Духовне

перевтілення автора перекладу, його титанічна постать вгадується і відчувається у площині цілісної естетики рецепції.

Рецептивна співпричетність Франка до образу титульного героя відчутна дуже гостро. І не лише до героя, але й до його віртуальної доби. Виникає у Гете спір із всемогутнім Зевсом. Прометей звинувачує небо у заздросках до землян. Гнівний виклик небу Франко перекладає конгеніально на рівні сенсу, але значно підсилює емотивний фон. Його мовна партія у цій діалозі звучить як звинувачення і одночасно як гордовитий монолог патріота-українця, який захищає свою домівку, своє право бути володарем всього земного і суто українського («хату мою, що не ти її клав»).

Значно стриманіший у проявах власних почуттів Гете у перекладі поступається перед бурхливим каскадом емоцій перекладача. Оригінал «Прометей» відзначається категоричністю, впевненою у собі зверхністю, непохитністю. Власнивий Гете нахил до анафоричних повторів підкреслює камінну бездуховність Неба. А в рецепції Франка камінність одухотворюється багатством емоційних проявів у вимірах любові і відданості людям. Саме ця ідея домінує в перекладі адресата – лицаря:

Bedecke deinen Himmel, Zeus, Ти небо своє, о Зевсе, вкривай
Mit Wolkendunst! Чорними хмарами
Und ube, Knaben gleich, І як той хлопчик, що стинає
Der Disteln kopft, З будячця головки, іграй
An Eichen dich und Bergeshoh'n! З дубами й скалами;
Mu?t mir meine Erde Та на землю мою в небо сили немає,
Doch lassen steh'n, Ні на хату мою, що не ти її клав,
Und meine Hutte, Ні на огнище те,
Die du nicht gebaut, Що не ти його жар роздував, –
Und meinen Herd, Хоч і зависть палить там тебе!
Um dessen Glut
Du mich beneidest.

Цей концептуальний монолог реципієнт завершив промовистим знаком оклику. А в оригіналі – спокійна крапка.

Гнівна пристрастність Франка огортає весь текст «Прометей». Це наскільки сильне і всеохопне відчуття, настільки франківське, що й сам перекладач у власній рецепції Прометей ніби перевтілюється в нього і вже читач-реципієнт цього перекладу може побачити в своїй уяві гнівну постать Франка. Попри його голос...

Гете спокійний і врівноважений, Франко – клекотіння вулкану. Настільки цей вулкан бурхливий, що йому вже затісні графічні рамки –

береги оригіналу й він виплескується з них. Збільшується кількість рядків, думки перекладача вимагають цього. Приміром, у строфі оригіналу 7 рядків, у перекладі – 9. Таке відчуття, що Франко поволі відходить від Гете і пише про себе:

Як я ще дитиною був,
Не знав ані що, ні куди,
Не раз я, блудящий, очі звертав
На небо, немов там недоля моя
Найти могла вухо до послуху пильне,
Найти могло серце прихильне, –
Немов там потіха була!
Хто допоміг мені
В тяжкій з титанами війні?

Семантично все це є у Гете, але наша, читацька вторинна моделююча система підтексту за кожним рядком убачає долю Франка. Гете завжди лишався для Франка якщо не Прометеем, то недосяжною для смертних скелею. Настільки ж високо Франко оцінював і постать Федора Достоевського.

Особливо його цікавило психологічне підґрунтя творів, навіть психопатологічне: «Достоевський – незрівняний психопатолог». Для Івана Франка Федір Достоевський був «найгеніальнішим» серед прозаїків XIX століття: «Майже рівночасно з Київським Кирило-Мефодіївським кружком потерпів у Петербурзі тяжку кару кружок Петрашевського, до якого між іншим належав також найгеніальніший російський письменник Федір Достоевський» [6; 144], долю його порівнював з долею Шевченка, відмічаючи, що вони майже одночасно потерпіли від царату «тяжку кару». Про це дослідник писав у «Тюремних сонетах»: «Минув час мук? Брехня! Чи ж довгий час, Як гинли Пестель, Каракозов, Соня, Як мучивсь Достоевський і Тарас?...»

Іван Франко глибше і ширше, ніж його сучасники, розумів Федора Достоевського. У його висловлюваннях переважають загальні оцінки, увага зосереджена на визначення місця Достоевського в світовій літературі, на характеристиці його стилю і світогляду. Увагу Франка дедалі все більше привертала увагу проблеми психології, аналізу складних, суперечливих, а часом і патологічних станів людської душі. У своїх відгуках, рецензіях, аналізах творів різних видатних письменників Франко часто звертається до спадщини Достоевського, до таких творів, як «Записки з мертвого дому», «Злочин і кара», підкреслюючи в них «трагічний підклад», «котрий так сильно потрясає душу читача у Достоевського» [7; 490]. На думку Франка, німецька література, почи-

наючи з 70-х років XIX століття зазнала впливу «реалізму російських писателів, особливо найбільше російських Достоевського і Толстого з їх різким аналізом глибин людської душі і душевних хвороб...».

Саме І. Франко став першим перекладачем творів Ф. Достоевського. Йому належить переклад твору «Слабке сердце» (Франко перекладає назву як «Хоре сердце»), в якому він відзначив ознаки геніального письменника. Проводячи аналіз оригіналу з перекладом можна відмітити деякі особливості, які підкреслюють специфіку сприйняття творчості Достоевського українським реципієнтом. По-перше, треба звернути увагу на відмінність назви. Вираз «слабое сердце» все ж відрізняється по семантичному наповненню від «хоре сердце». Франко відобразив своє сприйняття образу протагоніста, по-своєму інтерпретуючи причину божевілля головного героя. Серце – замітник лексеми душа. Хоре сердце – хвора душа. Хоча в тексті перекладач подає одну з характеристик героя як слабосилий – і це відгомін заголовку «Слабке сердце». Лексема сердце стає наскрізно-домінуючою. Вася Шумков сам собі дає характеристику: «у меня доброе сердце», а в Франка: «Ти ж знаєш, це те тільки з доброго серця» [5; 148]. Розповідаючи про історію свого кохання, Вася вигукує: «Братіку мій, як тепер солодко в серці, як легко на душі!». Перекладач посилює емотивний фон, бо в оригіналі ця фраза звучить значно стриманіше: «Брат, тепер так сладко...».

Франко охоче використовує усталені фраземи, приповідки, популярні для українського реципієнта, наприклад, «не бери мені за зло» замість «ты меня извини». Або «...як в тій приповідці говорять: нині пан, завтра пропав!», а в оригіналі: «был да сплыл».

Серце – домінанта й у характеристиці нареченої: «побачиш її, оціниш те глибоке серце!» – в оригіналі: «благородное сердце». Заміна доречна, бо якби перекладач вжив шляхетне серце, то крім суто людських, жіночих якостей, з'явився б відтінок шляхетного походження і необхідність підтвердити шляхетність певними відповідними вчинками. Домінанта серце функціонує активно й в різних іпостасях. Наречена Ліза поєднує серце з душею як єдиний символ щастя і злагоди: «...будемо, як одне серце і одна душа!». В цьому місці оригіналу домінанта серце відсутня: «Мы будем втроем как один человек! – вскричала она в восторге!». Вася, відчуваючи, що не всигне переписати рукопис, реагує не розумом, а серцем: «...мені коло серця так якось сумно зробилось». Долучається до функціонування серця і совість: «Але мені совість спокою не дасть». Частотність домінанти серце у Франка вища, ніж в оригіналі. Переклад доводить думку, що гостре відчуття обов'язку і неспроможності виконати в строк доручену роботу силь-

ніші за почуття любові й можливості щастя. Серце героя «хоре» на порядність, чесність, самовідданість, відповідальність, вдячність за добро – якості, які в житті зустрічаються не часто.

Тонко відчуваючи текст, його поетичну своєрідність, перекладач думає про українського реципієнта, тому використовує традиційні українські форми: «Дві великі сльозинки закрутились на двох чорних, як терен, оченятах...» У Достоєвського: «...две крупные словно перлы, слезинки накали в один миг в черных как смоль глазках...». З цією ж метою Франко уводить лексеми знайомі в Галичині, насамперед: «пулярес, вишиваний пацьорками: золотом». В оригіналі ж: «это был бумажник, шитый бисером, золотом...».

Висновки. Отже, в інтересах доступності широкому загалу читачів Франко частково скорочує текст, підкреслює примарність обов'язку перед особистими почуттями, уводить український підмурівок через численні фраземи. Гете, Достоєвський і Франко зійшлися у високій духовній сфері. Франко сприймає цих видатних митців, як митців високого Канону.

Твір набирає свого значення лише внаслідок взаємодії друкованого тексту з роботою свідомості реципієнта – розумовою та інтуїтивною. Творчість Гете та Достоєвського як об'єкти уважної, доброзичливої і зацікавленої рецепції знайшли в Україні достойний генія пістет.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Достоевский Ф. Слабое сердце / Федор Достоевский : полное собрание сочинений : в 30 т. – Л. : Наука, 1973. – Т. 2. – С. 16–49.
2. Краснова Л. Сакральний пафос і поетика перекладу І. Франка легенди «Бог і Баядера» Й. В. Гете / Людмила Краснова // Класична спадщина й сучасний літературний процес. – Дрогобич : Посвіт, 2012. – С. 71–76.
3. Росінська З. Самототожність реципієнта. Психоаналітичні точки зору / Зоф'я // Література. Теорія. Методологія. [Упорядкування і наукова редакція Д. Уліцької. Пер. з польської С. Яковенка]. – К. : «Києво-Могилянська академія». – С. 312–332.
4. Фізер І. Школа рецептивної естетики / Іван Фізер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів : Літопис, 1996. – С. 374–348.
5. Франко І. Хоре серце. Ф. Достоєвський / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – К. : Наукова думка, 1980. – Т. 25. – С. 147–179.
6. Франко І. Темне царство / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – Т. 26. – К. : Наукова думка, 1980. – С. 131–153.
7. Франко І. З нової чеської літератури / Іван Франко : зібрання творів : у 50 т. – Т. 29. – К. : Наукова думка, 1981. – С. 476–491.
8. Goethe J. W. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragedie-3664/1>

REFERENCES

1. Dostoievskiy F. Slaboe serdtse / Fedor Dostoievskiy: polnoe sobraniie sochinenii: v 30 t. – L. : Nauka, 1973. – T. 2. – S. 16–49.
2. Krasnova L. Sakralnyi pafos i poetyka perekladu I.Franka lehendy “Boh i Baiadera” Y.V. Hete / Liudmyla Krasnova // Klasychna spadshchyna i suchasnyi literaturnyi protses. – Drohobych: Posvit, 2012. – S. 71–76.
3. Rosinska Z. Samototozhnist retsypiiienta. Psykhoanakitychni tochky zoru / Zofia // Literatura. Teoriia. Metodolohiia. [Uporiadkuvannia i naukova redaktsiia D.Ulitskoi. Per.z polskoi S. Yakovenka]. – K.: “Kyievo-Mohylianska akademiia”. – S. 312–332.
4. Fizer I. Shkola retseptyvnoi estetyky / Ivan Fizer // Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX stolittia. – Lviv: Litopys, 1996. – S. 348–374.
5. Franko I. Khore sertse. F. Dostoievskiy / Ivan Franko: zibrannia tvoriv: u 50 t. – K.: Naukova dumka, 1980. – T.25. – S. 147–179.
6. Franko I. Temne tsarstvo / Ivan Franko: zibrannia tvoriv: u 50 t. – T.26. – K.: Naukova dumka, 1980. – S. 131–153.
7. Franko I. Z novoi cheskoj literatury / Ivan Franko : zibrannia tvoriv: u 50 t. – T. 29. – K. : Naukova dumka, 1981. – S. 476–491.
8. Goethe J. W. <http://gutenberg.spiegel.de/buch/faust-eine-tragodie-3664/1>